

Surveying the Evolution of Iranian Woman's mentality in the Confrontation of Modernity, focusing on the Novels of the "Roozegar e seyah", "Ziba", and "Shab e yek Shab e do"

Parivash Mirzaeyan^{*}, Jahangir Safari^{}**

Narges Bagheri^{*}**

Abstract

The entrance of modernity into Iranian traditional society had a major impact on changing the mentality and social status of women. Because of the undeniable relationship between literature and society, this article investigates the evolution of the Iranian woman's mentality in dealing with modernity, relying on Persian novels. For this purpose, two novels "Black Times" and "Ziba" have been selected from the early years of the 14th century. The confrontation of the female characters of these two novels with modernity is compared with the confrontation of the female characters of the novel "Night One Night Two" written in 1974. Women play a central role in these three novels so by analytical and descriptive comparisons it can show, in the authors' view, what has changed in the fifty years of the Iranian woman's mentality towards the components of modernity (based on Giddens's theories). To this end, the female personality in the face of the components of education, women's social presence, male and female equality, women's

* PhD student of Persian language and literature of Shahrekord University (Corresponding Author),
Mirzaeyan90@gmail.com

** Professor of the Department of Persian Language and Literature, Shahrekord University,
safari_706@yahoo.com

*** Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Vali Asr (AS) Rafsanjan
University, n.bagheri@vru.ac.ir

Date received: 2022/07/08, Date of acceptance: 2022/10/07

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

individuality, humanism, secularism and anti-tradition in the novels have been compared and investigated.

Introduction

The dominant contemporary literary genre is the novel. And more than any other literary work, it is influenced by the situation of the society; Also, due to the importance of women's role in social developments, it is possible to understand different aspects of social developments by examining female characters in novels. In this research, some aspects of the evolution of Iranian women's mentality in the process of modernization of the society in the first half of the 14th century were discussed by examining examples of Persian novels. Investigating the character of women in Persian novels and paying attention to the evolution of their mentality in the face of modernity is the basic issue of this research. For this purpose, *Ruzgār-e siāh* "Black Days" written by Abbas Khalili in 1303 AH, "Ziba" written by Mohammad Hijazi in 1312 AH and the novel "First Night, Second Night" written by Bahman Farsi in 1353 AH were selected. And the approach of female characters in facing modernity was investigated.

Previous studies

The arrival of modernity in Iran and the results of developments have forced many researchers in the field of sociology to investigate its causes and consequences; However, due to the nascent nature of the sociology of literature in the country, a limited part of the works of Persian literature have been examined based on the modernity component. Among the conducted researches, we can refer to the article "Modernity and traditional structure of the family based on the novel "Husband of Aho Khanum". This article has shown that the traditional structure of the family tends to modernize during the first Pahlavi period. (Safari et al., 2016). The author of the article "Confrontation between tradition and modernity in the story of Sadegh Hedayat's lust" has pointed out the impact of Hedayat's stories on the modernity of the dictatorship and Iran's paradoxical society (Ardestani, Rostami, 2015). In none of the researches, the evolution of the attitude of Iranian women in the face of modernity has not been investigated, relying on novels of two different time periods.

Research method

In this article, after defining tradition and modernity and the components of modernity, the approach of female characters in facing the components of modernity in three novels is compared and analysed in a descriptive-analytical method based on the theories of Giddens.

Relying on Giddens' theories, the main mental components of modernity can be introduced as rationalism, aversion to tradition, and rethinking social functions, individualism, humanism, and secularism. The dissemination of these components in the society will lead to noticeable changes. According to the topic of this research, it is necessary to investigate the effect of these components on the individual and social behaviour of women, as well as the society's approach in dealing with women. Considering that the rethinking component in social functions includes a wider range of behaviours, it is examined in three subheadings: "necessity of women's education", "social presence of women" and "equality between men and women".

Research findings

The research shows that in the two novels "Ziba" and "Rozgar e Siyah", hedonism and worldliness are shown as one of the influential factors in women's tendency to socially abnormal behaviours. But this development has not been able to completely free them from traditional thinking.

The opposite of modern rationalist thinking is emphasizing the sanctity of religious matters and mixing it with superstitions, which can be seen among the traditional women of the two novels "Ziba" and "Rozgar e Siya". These women resist social changes and intellectual changes. One of the reasons for this resistance is that traditional women have been entertained for many centuries in the high fences of tradition, with religious beliefs, many of which are mixed with superstitions. Now, with the arrival of modernity and the changes that have occurred, they continue to follow their familiar habits. The introduction of modernity into the society has made educated girls get to know some of their rights and talk about the oppression that the society allows them. But referring to deterministic thinking, they don't consider it's possible to change the conditions.

With the passage of nearly fifty years since the writing of the two mentioned novels, there have been many changes in the status of Iranian women. Bahman Forsi shows in "First night, second night" that women's social presence is accepted to a large extent among the middle and upper classes of society. Women with more

knowledge of themselves and their spiritual needs, They think about the needs of women in the modern world and the problems of the traditional definition of women. The change of views towards the position of women in the marital relationship as well as the formation of the modern woman's identity has made the right to choose a spouse for women to be respected more than in the past. The presence of women in new jobs shows the growth of self-confidence among women and their ability to manage economic affairs. Addressing the appearance and paying attention to the type of cover was also evident in the previous two novels. But what is shown in the Forsi novel indicates the prevalence of specialized and academic look at appearance and clothing. Another issue is the extreme individualism caused by the prevalence of modern thinking among intellectuals and artists.

This dark side of modernity's individualism and hedonism has caused the phenomenon of prostitution in the novel "First Night, Second Night" to be not as ugly as in the novels "Ziba" and "Rozgar e Siah". The spread of modern freedom among the affluent class has caused women to act more carelessly in conflict with tradition by trivializing the institution of the family.

Keywords: Iranian woman, modernity, fiction, Ziba, Roozegar e seyah, Shab e yek Shab e do

Bibliography

Azad Armaki, Taghi; Iranian modernisation ; Intellectuals and the mental paradigm of backwardness in Iran; Tehran: The Study Office of Community Publications, 1380.

Azad Armaki, Taghi and Shahram Parastesh; "Fictional literature and the destiny of sociology in Iran"; Social science letter; 2013; (11) 23.-Afari, Zenet.; Constitutional Revolution of Iran 1911-1906; Translated by Reza Rezaei; Third edition; Tehran: Bistun; 1385.

Ahmadi Khorasani, Noushin.; Women under the shadow of the godfathers; Fifth Edition; Tehran: Tose'e; 1382.

Ardestani Rostami, Hamid Reza; "The contrast of tradition and modernity in the story of capricious by Sadeq Hedayat"; Contemporary Persian Literature Conference, Iranshahr University of Velayat; 2015.

guidance, culture; Exploration in the sociology of literature; Tehran: Agah; 1391

- Akbari Moalem, Ali; "Iranian intellectuals' response to western culture"; Revagh Andisheh; 1382; (9): 69-84.
- Pearson, Christopher; The meaning of modernism (conversation with Anthony Giddens); Translated by Ali Asghar Saidi; Tehran: Kavir; 1380.
- Torabi Farsani, Soheila; Iranian woman in the transition of tradition to modern, Tehran. Nilofar; 2017.
- Tavakoli, Nayereh; "Culture and gender identity with a look at Iranian literature"; (Anthropology letter)Nameh Ensan Shenasi; 1382; (3): 70-31.
- Taylor, Charles; "Three Malaises of Modernity"; Translated by Haider Shadi; Allameh; 1385; (12):81-92.
- Haji Heydari, Hamed; Anthony Giddens – Space Time and modernity; Tehran: Akhtaran; 2018.
- Hijazi, Mohammad; Beautiful; Tehran: Ibn Sina; 1340.
- Heydari, Elahe; Haider, Fatima; Havasi, Mohammadreza. "Examining the challenges of tradition and modernity in the novel My Bird by Fariba Vafi", the second international conference on literature and linguistics. Radman Hamandishan e Mobtaker Association, Tehran; 2012.
- Khaki Qaramelki, Mohammad Reza; "The system of modernity, secularism and its central component; Revagh Andisheh; 1382; (27): 75-96.
- Khalili, Abbas; dark times Tehran: Eghdam; 1303.
- Darvishpour, Mehrdad; "A sketch of an Iranian woman in the purgatory of tradition and modernity"; Baztab Andisheh; 1379; (6):60-63.
- Doran, Ahmed; "Gidden's view of modernity"; Book of the month of social sciences; 1378; 3-7.
- Sadeghi, Fatima; Gender, nationalism and modernity in Iran (first Pahlavi period); Tehran: Qaseida Sera; 1384.
- Sanepour, Maryam; " modernity Humanism and its mythological foundations"; Fundamental Western Studies(Gharb Shenasi Bonyadi); 2009; (1): 116-87.
- Safari, Jahangir and their colleagues.; "Modernity and traditional family structure based on the novel "Husher Aho Khanoom"; Persian language and literature (Khwarazmi University); 2016; 25(27): 217-240.
- Ghoruyan, Mohsen; "Woman in the struggle between tradition and modernity"; strategic studies of women; 1380; (12): 96-117.

- Forsi, Bahman; first night second night ; Tehran: Fifty One Printing and Broadcasting Organization; 1353.
- Foran, John; Fragile resistance, the history of Iran's social developments from the Safavid era to the years after the Islamic revolution; Translated by Ahmad Tadayon; Tehran: Rasa Cultural Services Institute; 1377.
- Ghasemzadeh, Reza; Farzi, Hamidreza; Dehghan, Ali; "Challenge of tradition and modernity in the novel Ahl Gharq Muniro Ravanipour"; Persian language and literature; 2016; (70) 235: 181-203.
- Qanbarlo, Abdullah; "A perspective on the interaction of science and religion in modern humanities"; Researches of science and religion; 2019; (3): 33-56.
- Kar, Mehrangiz; Women, political participation, obstacles and possibilities. Tehran: Illuminators and Women's Studies; 1379
- Ganji, Akbar; "Tradition and modernity"; (Baztab Andisheh)reflection of thought; 1382; (38):
- Giddens, Anthony; Sociology; Translated by Manouchehr Sabouri; Tehran: Ney;
- Giddens, Anthony; consequences of modernity; Translated by Mohsen Thalasi; Tehran; Markaz 1377.
- Giddens, Anthony; modernity and individuality; Translated by Nasser Mofaqian; Fifth Edition; Tehran: Ney; 1378.
- Miraabedini, Hassan; One hundred years of Iran's story writing; Fifth Edition; The first and second copies; Tehran: Cheshme; 1387
- Nosratinejad, Farhad; "Iranian modernism and self-directed rationality: an explanation for social harms"; Iran's social issues; 2016; 8(2): 175-193.
- Niazi, Mohsen; Shafai Moghadam, Elham; "Investigation of factors affecting women's fatalism"; cultural sociology; 2013; (1): 123-147.
- Nikkhah Qamsari, Narges; The evolution of the attitude towards women and its effect in the Islamic revolution; Tehran: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution; 1384.
- Waters, Malcolm; traditional society and modern society; Translated by Mansour Ansari; Tehran: Naqsh Jahan; 1381
- Hashemzahi, Nowruz; Social conditions and intellectual paradigms on the eve of two Iranian revolutions: the constitutional revolution and the Islamic revolution; Tehran: Orouj Printing and Publishing Institute; 1386.

بررسی سیر تحول ذهنیت زن ایرانی ... (نیکو حقیقت جو و دیگران) ۲۶۱

William, A & Darity, J.R ; International Encyclopaedia of the Social Sciences (2 nd edition),USA, Detroit: Thomson Gale; 2008.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی سیر تحول ذهنیت زن ایرانی در مواجهه با مدرنیته با تکیه بر رمان‌های «روزگار سیاه»، «زیبا» و «شب یک شب دو»

پریوش میرزاییان*

جهانگیر صفری**، نرگس باقری***

چکیده

جامعه‌شناسی ادبیات رشته‌ای علمی است که علاوه بر نقد اجتماعی ادبیات، با توانایی ویژه‌ای شرایط اجتماعی و تاریخی دوره‌ای را توصیف و تحلیل می‌کند که اثر ادبی در محدوده آن دوره آفریده شده است. از آنجا که ورود مدرنیته به جامعه سنتی ایران تأثیر زیادی بر تغییر ذهنیت و جایگاه اجتماعی زنان داشت و بی‌شک این تحول در رمان فارسی منعکس شده است؛ می‌توان با بررسی جامعه‌شناسانه رمان فارسی به وجوه تأثیرگذاری این تغییر اجتماعی بر شخصیت زن ایرانی پی برد. به همین منظور این مقاله به دنبال بررسی سیر تحول ذهنیت زن ایرانی در رویارویی با مدرنیته با تکیه بر رمان فارسی است. با ملاک قرار دادن وجود نقش محوری زن در داستان، دو رمان «روزگار سیاه» و «زیبا» از سال‌های آغازین سده چهاردهم شمسی انتخاب شده‌اند. رویارویی شخصیت‌های زن این دو رمان با مدرنیته، با رویارویی شخصیت‌های زن رمان «شب یک شب دو» که در سال ۱۳۵۳ ه.ش نگاشته شده است، به شیوه تحلیلی - توصیفی و با تکیه بر نظریات گیدنز مقایسه می‌گردد. مقایسه رمان‌ها در دو دوره مورد بررسی با توجه به مؤلفه‌های آموزش، حضور اجتماعی زنان، برابری زن و مرد، فردیت زنان، انسان‌گرایی، دنیاگرایی و سنت ستیزی نشان می‌دهد

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهرکرد (نویسنده مسئول)، Mirzaeyan90@gmail.com

** استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهرکرد، safari_706@yahoo.com

*** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، n.bagheri@vru.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۵

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

زنان در سال‌های آغازین سده چهاردهم شمسی رویکردی سطحی و ناندیشیده به مدرنیته دارند. ظواهر مدرنیته بر آگاهی مدرن پیشی دارد. تسلط افکار سنتی و مردسالار بر ذهنیت زنان تا حد زیادی باقی است. بعد از گذشت نزدیک به پنجاه سال به دلیل فراگیر شدن اندیشه‌های مدرن تحولات زیادی در ذهنیت زنان ایجاد شده است؛ اما فرد گرایی افراطی و آزادی مدرن موجب شده زنان متعلق به طبقه مرفه و عمدتاً روشنفکر، به ستیز با نظام‌های ارزشی و اخلاقی جامعه بپردازند.

کلیدواژه‌ها: زن ایرانی، مدرنیته، ادبیات داستانی، رمان زیبا، رمان روزگار سپاه، رمان شب یک شب دو

۱. مقدمه

۱.۱ بیان مسأله و روش تحقیق

جامعه‌شناسی ادبیات رشته‌ای علمی است که علاوه بر نقد اجتماعی ادبیات، با توانایی ویژه‌ای شرایط اجتماعی و تاریخی دوره‌ای را توصیف و تحلیل می‌کند که اثر ادبی در محدوده آن دوره آفریده شده است (ارشاد، ۱۳۹۱: ۶۲). ژانر ادبی غالب معاصر، رمان است و بیش از هر اثر ادبی دیگر تحت تأثیر شرایط و اوضاع جامعه قرار دارد؛ همچنین به دلیل اهمیت نقش زنان در تحولات اجتماعی و اهمیت تأثیرپذیری آن‌ها از رخدادها و تغییرات اجتماعی، می‌توان با بررسی شخصیت‌های زن در رمان‌ها به وجوه مختلف تحولات اجتماعی پی برد. مدرنیته و تحولات ناشی از آن، یکی از رخدادهایی است که با دنبال کردن رمان فارسی می‌توان اطلاعات زیادی درباره آن بدست آورد. بخش‌های زیادی از روند این تغییر اجتماعی و تحولات ناشی از آن در بستر داستانی و روایی رمان فارسی (که خود یکی از پیامدهای مدرنیته است) به تصویر کشیده شده است. در این پژوهش برآنیم با بررسی نمونه‌هایی از رمان فارسی در دو دوره زمانی (با فاصله نزدیک به پنجاه سال)، به وجوهی از سیر تحول ذهنیت زن ایرانی در روند نوگرایی جامعه در نیمه اول قرن چهاردهم هجری دست یابیم. در این پژوهش به چگونگی تغییر شرایط زن ایرانی پس از ورود مدرنیته به ایران با تکیه بر رمان‌های منتخب معاصر پرداخته خواهد شد. رویکردهای مختلف زنان در دو بازه زمانی، در تقابل سنت و مدرنیته، پذیرش و یا عدم پذیرش مؤلفه‌های مدرنیته توسط زنان و همچنین قبول تغییرات ظاهری و ذهنی زنان توسط جامعه از موضوعاتی است که

در این پژوهش بدان پرداخته خواهد شد. بررسی شخصیت زنان در رمان فارسی و توجه به سیر تحول ذهنیت آنان در مواجهه با این تحول چند جانبه، مسأله اساسی این پژوهش خواهد بود.

«روزگار سیاه» نوشته عباس خلیلی (۱۲۷۲ه.ش - ۱۳۵۰ه.ش) در سال ۱۳۰۳ ه.ش، «زیبا» نوشته محمد حجازی (۱۲۷۹ه.ش - ۱۳۵۲ه.ش) در سال ۱۳۱۲ه.ش، هر دو از نمونه‌های اولیه رمان اجتماعی هستند. عباس خلیلی در «روزگار سیاه» به شرح زندگی دخترانی از خانواده‌های ثروتمند می‌پردازد که به راه فحشا کشیده شده‌اند. نویسنده رمان «زیبا» نیز در خلال پرداختن به جایگزین شدن دیوان سالاری دولت پهلوی به جای حکومت قاجار، به بحران‌های اجتماع و آشفتنگی و بی‌اخلاقی اشاره می‌کند. وجود نقش محوری زن در این دو رمان، توجه به سنت‌های ارتجاعی و ترسیم زن به عنوان قربانی اجتماع عقب‌افتاده از جمله دلایل انتخاب این دو رمان برای پژوهش حاضر است. رمان «شب یک، شب دو» نوشته بهمن فرسی (متولد ۱۳۱۲ه.ش) در سال ۱۳۵۳ه.ش یعنی چند دهه بعد از دو رمان مذکور به نگارش درآمده است. در این رمان نیز، شخصیت زن نقشی محوری بازی می‌کند. از جمله مهمترین دلایل انتخاب این رمان برای پژوهش حاضر، پرداختن به چهره زن مدرن و سنت-شکنی‌ها و سنت‌گریزی‌ها است. در این بررسی پس از تعریف سنت و مدرنیته و مؤلفه‌های مدرنیته، به روش توصیفی-تحلیلی، وضعیت زن در مواجهه با مؤلفه‌های مدرنیته در رمان‌های «زیبا» و «روزگار سیاه» با رمان «شب یک، شب دو» مقایسه و بررسی خواهد شد.

۲. پیشینه تحقیق

ورود مدرنیته به ایران و تحولات ناشی از آن، بسیاری از پژوهشگران عرصه جامعه‌شناسی را به بررسی علل، پیامدها و تغییرات ناشی از آن واداشته است. با این وجود به دلیل نوپا بودن علم جامعه‌شناسی ادبیات در کشور بخش محدودی از آثار ادبیات فارسی با تکیه بر مؤلفه مدرنیته مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته‌اند. از پژوهش‌های انجام شده می‌توان به مقاله «مدرنیته و ساختار سنتی خانواده با تکیه بر رمان شوهر آهو خانم» اشاره کرد. این مقاله نشان داده است ساختار سنتی خانواده، در دوره پهلوی اول، گرایش به مدرن شدن دارد. این نوگرایی سطحی است اما موجب شده زنان به استقلال و فردیت دست یابند و در اجتماع بیشتر حضور یابند (صفری و همکاران، ۱۳۹۶). نویسندگان مقاله «چالش سنت و مدرنیته در

رمان اهل غرق منیرو روانی پور» نشان داده‌اند پدیده مدرنیته در این رمان از طریق تکنولوژی‌های صنعتی و طرح دستاوردهای علمی و جنبش‌های سیاسی معرفی شده است (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶). در مقاله «بررسی چالش‌های سنت و مدرنیته در رمان پرنده من نوشته فریبا وفی» نیز به طور خلاصه به سرگشتگی زن سنتی در جامعه مدرن و از خود بیگانگی زنان در مسیر گذار جامعه از سنت به مدرن پرداخته شده است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۶). نویسنده مقاله «تقابل سنت و مدرنیته در داستان هوس باز صادق هدایت» با بررسی دو داستان کوتاه هدایت به تأثیر پذیری داستان‌های هدایت از تجدد دیکتاتورمآبانه و جامعه لبریز از تناقض ایران که میان انتخاب سنت و مدرنیته در گذار است، اشاره کرده است (اردستانی، رستمی، ۱۳۹۵). در هیچ یک از پژوهش‌های انجام شده سیر تحول ذهنیت زن ایرانی در مواجهه با مدرنیته، با تکیه بر رمان‌های دو بازه زمانی متفاوت، بررسی نشده است.

۳. تعریف مفاهیم

۱.۳ تعریف مدرنیته

در علوم اجتماعی سنت به معنی مجموعه‌ای از باورها، رسوم و آداب است که به صورت جمعی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. مهمترین ویژگی سنت انتقال آن از نسلی به نسل دیگر است. آنتونی گیدنز (Anthony Giddens) جامعه‌شناس مشهور بریتانیایی، چهار ویژگی مهم برای سنت بر می‌شمارد: ۱. سنت شامل رسوم، آیین و مراسمی است که در حوزه‌ای معین تکرار و باز تکرار شود. ۲. سنت جمعی است؛ یعنی این آیین و رسوم به شکل جمعی انجام می‌شود. ۳. سنت در درون خود نگهدارنده دارد که حافظ آن هستند (مثل کاهن‌ها یا کشیش‌ها) که کارشان توضیح و تفسیر و حفظ سنت‌هاست. ۴. سنت با هویت افراد درگیر می‌شود زیرا احساسات و هیجانات را رهبری می‌کند و تسلط بر رفتار انسانی دارد (گیدنز، ۱۳۷۸: ۷۳).

تبار واژه‌ی «مدرن» که در تمام زبان‌های اروپایی، و بسیاری از زبان‌های دیگر از جمله در فارسی امروزی ما رایج شده، لفظ لاتینی modernus است که خود از قید modo مشتق شده. در زبان لاتین معنای modo «این اواخر، به تازگی، گذشته‌ای بسیار نزدیک» است. به گمان برخی از پژوهشگران در سده‌ی شانزدهم، رویارویی مسائل تازه با سنت‌های کهن،

تبدیل به مهمترین دلالت ضمنی واژه‌ی modern شد. این معنای ضمنی واژه‌ی «مدرن» تا امروز، همراه با معنای اصلی آن یعنی «کنونی و امروزی» باقی مانده است. مدرنیته به معنی شیوه‌ی زندگی‌ای امروزی و جدید است، که به جای منش کهن زیستن نشسته، و آن را نفی کرده باشد (احمدی، ۱۳۸۷: ۹). گیدنز مدرنیته را این‌گونه تعریف می‌کند: مدرنیته، شیوه‌هایی از زندگی یا سازمان اجتماعی است که از سده هفدهم، در اروپا پیدا شد و به تدریج نفوذ کم و بیش جهانی یافت. این تعریف ابتدایی، مدرنیته را از جنس هنجارهای اجتماعی، مربوط به یک دوره زمانی و یک جایگاه جغرافیایی اولیه معرفی می‌کند و بدین ترتیب مدرنیته، بیش از هر چیز جامعه شناختی است. او سرچشمه‌های مدرنیته را در اختراع ساعت، کشف مناطق دوردست جهان، اعتماد به قابلیت‌های انتزاعی و ادراک بازانديشي جستجو می‌کند (دوران، ۱۳۷۸: ۴): (رک، گیدنز، ۱۳۷۷: ۴۴-۴۸).

۲.۳ ویژگی‌های جامعه مدرن

ابعاد نهادی مدرنیته در اندیشه گیدنز عبارت‌اند از: ۱. سرمایه داری (انباشت سرمایه در زمینه کار و تولید بازار رقابت‌آمیز) ۲. صنعت‌گرایی (تغییر شکل طبیعت: تحول محیط ساخته شده)، ۳. دستگاه‌های نظارت (نظارت بر اطلاعات و مواظبت اجتماعی) ۴. وسایل مهار خشونت (نظارت بر وسایل خشونت در زمینه صنعتی شدن جنگ) (دوران ۱۳۸۷: ۳-۴).

مدرنیته دارای ابعاد مختلفی است؛ همچنین نمی‌توان مرز شفاف میان سنت و مدرنیته کشید. با وجود این، تفاوت‌های جامعه سنتی و جامعه مدرن در چند دسته قابل بررسی است. آنچه جامعه سنتی را از جامعه مدرن متمایز می‌کند، شتاب دگرگونی و پهنه دگرگونی است. به دلیل اینکه جامعه مدرن، جامعه‌ای است فنی‌تر و با نهادهای پیچیده‌تر، شتاب تحول و دگرگونی در آن بسیار بیشتر از جامعه سنتی است. همچنین به سبب اینکه مناطق مختلف جهان با یکدیگر مرتبط شده‌اند، موج‌های دگرگونی اجتماعی، کم و بیش اکثر مناطق جهان را درنوردیده است. وجه تمایز دیگر جامعه سنتی و جامعه مدرن، نهادهای مدرن است که در دوران پیش از مدرنیته به چشم نمی‌خورند. تبدیل شدن نیروی کار به کالا، وابستگی تولید به نیروی غیر جاندار و نظام سیاسی دولت مدرن از جمله این صورت‌های اجتماعی مدرن هستند. وجه دیگر این تمایز، قرائت متفاوت جامعه مدرن از سنت است. جامعه مدرن، برخلاف جامعه سنتی، در آینده زندگی می‌کند تا در گذشته.

«گذشته» برای جوامع سنتی محترم است و نمادها و آداب و رسوم مربوط به آن ارزشمند هستند. گیدنز نمی‌گوید که دیگر سنتی وجود ندارد و مردم دیگر به اعتقادات اجدادشان اعتقاد ندارند. برعکس، او جهان مدرن را جهان «مابعد سنتی» (post-traditional) می‌داند، تا حدی که سنت‌هایی بی‌شمار، اعتقادات، و رسوم با یکدیگر در آمیخته‌اند. جهان مدرن، مرگ سنت‌ها را به بار نمی‌آورد. برعکس، جهان مدرن، سنت‌ها را به مثابه بسترهای بدیل تصمیم‌گیری، جایگزین معرفت، ارزش و اخلاق می‌کند (پیرسون، ۱۳۸۴: ۳۶-۳۷).

۳.۳ جهان‌نگری مدرن

به گفته گیدنز، مدرنیت عبارت است از فرایندهایی که به نحو زنجیره‌ای در پی تغییر دیدگاه و تصاویر ذهنی ما از کیهان و جایگاه خود در آن به وقوع پیوسته است. نتیجه این تغییر، نوعی جهان‌بینی است که طی روند صنعتی شدن، شهرنشینی، ایجاد اشکال جدید قدرت سیاسی، ظهور صورت‌های جدید هنری، انواع تازه‌ای از روابط بین فردی و ... نمودار شده است. مدرنیت با شروع اتکا به عقلانیت این جهانی آغاز شده است (حاجی حیدری، ۱۳۸۸: ۵۲). در این باور، خرد انسان قابل اعتنا و شاخصی برای تشخیص درستی از نادرستی است. در واقع قانون‌گذار رفتارهای انسان، خرد انسانی است. جهان از وجود داوری که مسئولیت داوری رفتار انسان را بر عهده بگیرد خالی است. انسان و خرد انسانی مسئولیت قانونگذاری و داوری را بر عهده دارند. در جوامع سنتی یک اصل جاودانه و بدون تغییر وجود دارد که اصالت با اوست؛ اما هستی‌شناسی مدرن، انسان‌گرایانه و سکولاریستی است (واترز، ۱۳۸۱: ۲۴).

گیدنز در کتاب «پیامدهای مدرنیت» تصریح می‌کند که قضیه تأثیر رو به کاهش دین و سنت چندان در نوشته‌های علوم اجتماعی به بحث کشیده شده که نیازی به بحث مفصل درباره آن نیست. دنیوی شدن بی‌گمان موضوع پیچیده‌ای است و به نظر نمی‌رسد که به محو کامل اندیشه و فعالیت مذهبی انجامیده باشد، زیرا که دین به برخی از پرسش‌های وجودی که در گذشته پاسخ می‌گفت هنوز هم پاسخ می‌گوید. با این همه، بیشتر موقعیت‌های زندگی مدرن، با دین به صورت نفوذ حاکم بر زندگی روزانه سازگاری ندارد. کیهان‌شناسی مذهبی جایش را به دانش بازانديشانه سازمان داده شده و تحت تسلط مشاهده تجربی و اندیشه منطقی داده است، دانشی که بر تکنولوژی مادی و اصول اجتماعی استوار

است (گیدنز، ۱۳۷۷: ۱۳۰). اندیشه مدرن بر این باور است که با اتکاء به خرد می‌توان به معرفت دست یافت. بنابراین خرد انسان، راهنمای او می‌شود. مدرنیته، برخلاف آنچه به غلط تصور می‌شود، ضد دین نیست، بلکه دین درحوزه فردی قرار می‌گیرد و تسلط همه جانبه‌اش بر همه حوزه‌های زندگی سنتی به حوزه فردی، محدود می‌گردد. خردگرایی مدرنیته همچنین موجب بی‌اعتبار شدن باورهای وراثتی می‌شود. در واقع نتیجه خردگرایی مدرن اسطوره زدایی و انحلال خرافات از زندگی انسان است. قرار گرفتن دین در حوزه فردی و ایجاد جذابیت‌های وسیع دنیوی و گسترش بهره‌مندی از امور دنیوی موجب می‌شود تا دنیا گرایی به عنوان مؤلفه دیگر مدرنیته شناخته شود. علم‌گرایی از دیگر مؤلفه‌های کلیدی مدرنیته است. علم گرایی را می‌توان از دو منظر خاص و عام مورد توجه قرار داد. علم گرایی به مفهوم عام را می‌توان در برگیرنده هر نوع گرایش و اهمیت‌دهی به علم و روش‌های علمی در زندگی بشر معنا کرد. اما آنچه از علم‌گرایی به مفهوم خاص منظور می‌شود، صرفاً پررنگ شدن جایگاه علم در زندگی بشر نیست، بلکه حاکی از تفکری است که شکل ایدئولوژیک به خود گرفته است و علم را تنها مرجع یا اصلی‌ترین مرجع شناخت مسائل و حل مشکلات یا ساماندهی به زندگی بشر می‌داند (قنبرلو، ۱۳۹۰: ۴۲).

در فرهنگ‌های سنتی همه امور اجتماعی عملاً به صورت مهر و نشانی آشکار بر شخصیت افراد کوبیده می‌شد. در چارچوب جوامع جدید، برعکس «خود» دگرگونی یافته را باید از طریق کاوش‌های شخصی دریابیم و آن را به عنوان بخشی از فرایند تماس متقابل بین تغییرات شخصی و اجتماعی بسازیم و استوار نگه داریم (گیدنز، ۱۳۹۸: ۵۷). در واقع با ظهور مدرنیته، مناسبات اجتماعی و جهت‌گیری‌های ارزشی از پیش تعیین شده و معطوف به جمع گرایی جای خود را به فرد گرایی، به معنی احترام به ارزش انسانی، استقلال و آزادی عمل، حرمت امور شخصی و به طور کلی، برتر پنداشتن فرد از جمع و اهمیت قائل شدن برای فرد در برابر جمع، می‌دهد. در واقع فردگرایی، بخشی از آگاهی جمعی جامعه مدرن است (ویلیام و داریتی، ۲۰۰۸: ۴۶۵).

باز اندیشی از دیگر ابعاد هستی‌شناسی مدرن است. گیدنز معتقد است با پیدایش مدرنیته، بازاندیشی خصلت ویژه‌ای به خود می‌گیرد. عملکردهای اجتماعی پیوسته باز سنجی می‌شوند و بدین ترتیب، ادراک بازاندیشی، آینده‌گرایی و نهادینه شدن شک از

ویژگی‌های ذاتی مدرنیته به شمار می‌آید (دوران، ۱۳۷۸: ۳). باز اندیشی زندگی اجتماعی مدرن بدان معناست که رفتارهای اجتماعی (به علت دریافت اطلاعات جدید درباره آن‌ها) به صورت مداوم در حال تغییر، اصلاح و بازبینی هستند.

بنا به آنچه به اختصار بیان شد می‌توان اصلی‌ترین مؤلفه‌های ذهنی مدرنیته را خردگرایی (رک، حاجی حیدری^۱، ۱۳۸۸: ۵۲)، سنت‌گریزی و بازاندیشی در عملکردهای اجتماعی (رک؛ گیدنز، ۱۳۷۷: ۴۶-۴۷)، فردگرایی (رک، گیدنز، ۱۳۸۷: ۵۶-۵۷)، انسان‌گرایی و دنیاگرایی (رک، گیدنز، ۱۳۷۷: ۱۳۰) معرفی کرد.

۴.۳ ظهور مدرنیته در جامعه ایرانی

مدرنیته و تغییرات ناشی از آن از حدود قرن هفدهم میلادی در جوامع اروپایی آغاز شد؛ اما در ایران مدرنیته به اندازه جوامع اروپایی سابقه ندارد. رشد و توسعه تمدن غربی در محیط اجتماعی ایران در آغاز قرن نوزدهم میلادی، نظام اجتماعی ما را وادار به تغییر کرد. سنت‌گریزی در بسیاری از عرصه‌ها در دوره قاجار شروع شد و به دوره‌های بعد سرایت کرد. تأسیس دارالفنون، گسترش صنعت چاپ و مطبوعات، تحصیل دانشجویان در خارج از ایران و ... نمودهایی از آغاز مدرنیته در ایران در سال‌های پیش از انقلاب مشروطه است. با شکل‌گیری انقلاب مشروطه مواردی همچون: نیاز به قانون، مطالبه برابری، حقوق افراد، آزادی کسب و کار و تجارت، آموزش جدید و انتقادی توسط روشنفکرانی همچون ملک‌خان، آخوندزاده، میرزا آقاخان کرمانی، طالبوف، مستشارالدوله و دیگران مطرح شد (فوران، ۱۳۷۱: ۲۸۸). دوره پهلوی اول دوره‌ی ایجاد ملت-دولت مدرن بر اساس آموزه‌های ناسیونالیستی‌ای است که عمده‌تاً در دوره‌ی مشروطه شکل گرفتند. این دوره در تاریخ ایران به ویژه با تحولاتی چون تغییر لباس، اسکان عشایر، ترتیبات جدید در نهادهای سیاسی و اجرایی و ایجاد سجل و شناسنامه، ایجاد راه آهن و تأسیسات زیربنایی دیگر مشخص شده است (صادقی، ۱۳۸۴: ۴۲). در این دوران، نخبگان و طبقه‌های متوسط ایران با آهنگی فزاینده به مدرسه‌های دولتی روی آوردند و در سطوح بالاتر تحصیلی به دانشگاه تازه تأسیس تهران، مدرسه‌های فنی وزارتخانه‌های گوناگون، یا دانشگاه‌های خارج رفتند (فوران، ۱۳۷۱: ۳۳۱-۳۳۳). در دوره پهلوی دوم، به جای بحث از علت عقب‌ماندگی، علت توسعه نیافتگی مطرح شد. توسعه، مفهوم مرکزی برای روشنفکران بود. آنان در پی

نوسازی بومی، دموکراسی، مشارکت سیاسی، اجتماعی و سازندگی بودند (هاشم‌زهی، ۱۳۸۶: ۶۴). گشایش دانشگاه‌های جدید، مدارس جدید، تسهیلات بهداشتی و تأسیسات صنعتی، که غالباً در شهرها صورت می‌گرفت، موجب گسترش شهرنشینی و افزایش سرعت مدرنیزاسیون در کشور شد. به اعتقاد بسیاری از محققان، وجود جایگاه مستحکم تفکرات سنتی در بین مردم و اختلاف طبقاتی که به موجب آن همه‌ی قشرهای جامعه به طور یکسان به آموزش‌های نوین و تبلیغات در راستای تحقق مدرنیته دسترسی نداشتند، منجر به ایجاد مقاومت‌ها و مخالفت‌هایی در برابر تحقق مدرنیته گردید. به اعتقاد هاشم‌زهی توسعه سرمایه‌داری جدید، نتوانست ساختارها و ارزش‌های سنتی، ایدئولوژیک و فرهنگی مثل مذهب و روابط پدرسالارانه را بی‌اعتبار کند (هاشم‌زهی، ۱۳۸۶: ۲۶۴).

۵.۳ جایگاه زنان در نظام سنتی

در جوامع سنتی مناسبات اجتماعی از پیش تعریف شده‌اند. این مناسبات و تعاریف مشخص شده مورد نقد و پرسش قرار نمی‌گیرد. در این جوامع برای زن نیز تعریف تعیین شده‌ای وجود دارد و زن برای معنی یافتن در حوزه اجتماع می‌بایست طبق این تعاریف از پیش تعیین شده نقش‌های خاص (مادر و همسر) را به عهده بگیرد. در گفتمان سنتی، چه در سطح خانواده و چه در سطح اجتماع، سیادت و تصمیم‌گیری بر عهده‌ی مرد گذاشته شده و زنان عمدتاً نقشی تبعی و پیرو دارند. فعالیت آن‌ها عمدتاً به فعالیت در خانه (شامل شوهر داری و تربیت فرزندان) محدود گردیده است. در کنار این مسأله با تأکید بر ویژگی‌های جنسی هر یک از زن و مرد، بر خانه‌نشینی و جدایی حوزه‌های زنان و مردان تأکید شده است. همچنین در این نگرش بسیاری از مسأله حقوقی زنان، مسأله تعدد زوجات و ازدواج موقت نیز با تأکید بر تفاوت‌های بیولوژیک زن و مرد توضیح داده شده است (نیکخواه قمصری، ۱۳۸۴: ۹۸). در این گفتمان فرمانبرداری و تسلیم رمز عزت زنان محسوب می‌شود.

۶.۳ تأثیر مدرنیته بر جایگاه زنان در ایران

آغاز آشنایی روشنفکران ایرانی با غرب و رواج تفکر مدرن موجب شد وضعیت زن سنتی ایران مورد انتقاد قرار بگیرد. میرزا فتحعلی آخوندزاده در مکتوبات کمال الدوله، با مسئله‌ی

زنان در جامعه‌ی ایرانی به گونه‌ای انتقادی برخورد می‌کند و به مسائلی همچون پرده نشین بودن زنان و تعدد زوجات می‌تازد. میرزا آقاخان کرمانی نیز در رساله‌ی سه مکتوب از وضعیت زنان ایران انتقاد می‌کند و زنان ایرانی را «مردگان زنده» می‌نامد. (صادقی، ۱۳۸۴: ۲۸-۳۰) در جریان انقلاب مشروطه انجمن‌های نیمه مخفی زنان تشکیل می‌شود. این زنان که اغلب متعلق به طبقات بالای اجتماع بودند، رفته رفته در انجمن‌ها متشکل شدند و مدارس جدید دخترانه، کلاس‌های آموزش بزرگسالان، درمانگاه و انواع نهادهای دیگر تأسیس کردند. آن‌ها از حکومت هیچ‌گونه کمک مالی نمی‌گرفتند، زیرا حکومت علناً زنان را از دخالت در امور سیاسی منع می‌کرد. با وجود این، انجمن‌های زنان با آنکه تعدادشان اندک بود، توانستند تغییرات مهمی در زندگی بسیاری از زنان شهری پدید آورند (آفاری، ۱۳۸۵: ۲۳۴). با روی کار آمدن رضا شاه، تفکری انتقادی نسبت به وجوه مختلف زندگی اجتماعی در ایران اعم از حکومت و سیاست، دین، تاریخ، فرهنگ، گروه‌ها و طبقات اجتماعی، مناسبات تجاری و بازرگانی و از جمله «زنان» مورد توجه قرار گرفت. (کچویان و زائری، ۱۳۹۰: ۹) رضا شاه پس از سفر به ترکیه و آشنایی با برنامه‌های آتاتورک، در ۱۳۱۴ ه.ش قانون رفع حجاب اجباری را اعلام کرد. در همین زمان، دولت استخدام زنان را نیز آغاز کرد و زنان به دانشگاه، مدرسه و بازار کار فرستاده شدند. اماکن عمومی مانند سینماها، کافه‌ها و هتل‌ها در صورت تبعیض قائل شدن بین زن و مرد می‌بایست جریمه پرداخت کنند (صادقی، ۱۳۸۴: ۴۸-۵۰). این سیاست‌گذاری‌ها در دوران پهلوی دوم نیز پی گرفته شد. تصویب اصول چندگانه انقلاب شاه و مردم یا انقلاب سفید در سال ۱۳۴۱ ه.ش تحول شگرفی در زمینه حقوق زنان ایجاد کرد. زنان به طور رسمی از ۱۸ اسفند ۱۳۴۱ ه.ش در انتخابات راه پیدا کردند (کار، ۱۳۷۹: ۳۹). بدین ترتیب نگاه سنتی جامعه به زن، به تدریج دچار تغییر شد. حضور در اجتماع با پوشش جدید، اجازه یافتن برای حضور در محافل و مجالسی که تا چندی پیش مختص مردان بود، آشنایی با مسائل سیاسی، رشد علم و دانش، آگاهی یافتن نسبت به وضعیت اجتماع و همچنین آگاهی یافتن از وضعیت زنان در جوامع غربی، مشارکت کردن در فعالیت‌های اقتصادی، ارتباط بیش از پیش با جنس مخالف، آشنایی با سرگرمی‌ها و تفریحات جدید و ... جنبه‌هایی از مدرنیته بودند که وضعیت زن در جامعه‌ی ایرانی را با تغییراتی عمده، رو به رو کرد. در ایجاد این تغییر و تحولات و پذیرش و یا عدم پذیرش آن‌ها، عوامل مختلفی تأثیر گذار هستند که نقش خود زنان و ذهنیت آن‌ها، اساسی و غیر قابل انکار است.

۴. مؤلفه‌های مدرنیته

در بخش‌های پیشین و بنا بر توضیحات ارائه شده، اشاره شد که می‌توان اصلی‌ترین مؤلفه‌های ذهنی مدرنیته را خردگرایی، سنت‌گریزی و بازاندیشی در عملکردهای اجتماعی، فردگرایی، انسان‌گرایی و دنیاگرایی معرفی کرد. نشر و اشاعه این مؤلفه‌ها در جامعه منجر به تغییراتی محسوس خواهد شد. با توجه به موضوع این پژوهش لازم است تأثیر این مؤلفه‌ها را بر رفتارهای فردی و اجتماعی زنان و همچنین رویکرد جامعه در برخورد با زنان تحلیل و بررسی کرد. لازم به ذکر است با توجه به اینکه مؤلفه بازاندیشی در عملکردهای اجتماعی، گستره وسیع‌تری از رفتارها را در بر می‌گیرد، در سه زیر عنوان «لزوم آموزش زنان»، «حضور اجتماعی زنان» و «برابری زن و مرد» بررسی خواهد شد.

۱.۴ بازاندیشی در عملکردهای اجتماعی

۱.۱.۴ لزوم آموزش زنان

در ایران آموزش سنتی در قالب مکتب‌خانه‌ها، حوزه‌های علمیه و تدریس خصوصی در منازل بود. در این نظام آموزشی به تعلیم زنان توجهی چندانی نمی‌شد. زنان اغلب بی‌سواد بودند؛ تنها در برخی از خانواده‌های متعلق به طبقات بالای اجتماع دختران می‌توانستند به مکتب‌خانه‌ها بروند و یا نزد یکی از اعضای خانواده خود (پدر، عمو یا یکی از محارم دیگر) یا معلم خصوصی، احکام مذهبی، خواندن قرآن، صرف و نحو عربی و ادبیات قدیم را آموزش می‌دیدند. با ورود مدرنیته و ایجاد مدارس جدید دخترانه، امکان دسترسی دختران شهری و عموماً متعلق به طبقات بالای اجتماع، به آموزش نوین فراهم شد. با این وجود تفکر سنتی حاکم بر اجتماع و نبود امکانات یکسان برای اقشار مختلف جامعه، مانع از این بود که تمامی دختران به مدرسه فرستاده شوند. در رمان «روزگار سیاه» مرضیه (دختر مسلول، شخصیت اصلی رمان) به این نکته اشاره می‌کند که مادر با مدرسه رفتن او مخالف بوده است. دختر با کشمکش فراوان به مدرسه فرستاده می‌شود اما با سر زدن خطا از جانب دختر، مادر خطاکاری او را نتیجه درس خواندن در مدرسه می‌داند. او با سیستم آموزشی جدید مخالف است و شیوه نوین آموزش را مسبب گستاخ شدن فرزندش می‌داند.

من به آن مرد (مراد پدرم) گفتم دخترت را مدرسه نگذار که عاقبت فاحشه می‌شود. گفتم که بگذار در همین خراب‌شده قران و سعدی بخواند و خط بیاموزد و در آتش نیندازد. گفتم که هیچ یک از ما و خواهران و مادران ما مدرسه ندیده و در وجود ما نقصی نیست... (خلیلی، ۱۳۰۳: ۱۲۵)

اغلب زنانی که در این رمان به شرح زندگی خود و دلایل گرویدن به تن فروشی می‌پردازند، به مدرسه رفته‌اند؛ اما به دلیل ازدواج و یا بیماری، درس خود را تا گرفتن مدرک دیپلم ادامه نداده‌اند. در بین این زنان قدسیه به شیوه سنتی از نه سالگی آموزش می‌بیند و هاجر دهاتی به دلیل اینکه در خانواده‌ای روستایی به دنیا می‌آید هیچ‌گونه آموزشی ندیده است.

در رمان «زیبا» هیچ یک از زنان مدرسه نرفته‌اند. مادر حسین (حسین، راوی و یکی از شخصیت‌های اصلی داستان است). مخالف درس خواندن پسرش است. زیبا (شخصیت اصلی داستان) با همه حقه‌بازی و زیرکی درس نخوانده است (رک. حجازی، ۱۳۱۲: ۵۴).

بررسی شخصیت‌های زن این دو رمان نشان می‌دهد که در دهه نخستین قرن چهاردهم شمسی، با وجود اینکه آموزش زنان و دختران یکی از سیاست‌های آموزشی دولت شده است، طبقات پایین اجتماع از این امکان بی‌بهره‌اند. بخش عمده‌ای از جامعه معتقدند آنچه در مدارس جدید آموزش داده می‌شود تهدیدی برای ارزش‌های فرهنگی و دینی است. در میان طبقات بالای اجتماع به آموزش زنان به مثابه امری غیر ضرور و حتی مضر نگریسته می‌شود. مهمترین فایده آموزش بدست آوردن موقعیت مناسب‌تر برای ازدواج است و هرگاه این مهم برآورده شود دختران از ادامه تحصیل سر باز می‌زنند. زنان هنوز به اندیشه پیشرفت که یکی از مؤلفه‌های مدرنیته است دست نیافته‌اند و به همین دلیل این آموزش، تغییر شایان توجهی در ذهنیت آنان ایجاد نمی‌کند.

بهمن فرسی رمان «شب یک شب دو» را در سال ۱۳۵۳ ه.ش منتشر کرده است. با گذشت نزدیک به نیم قرن از زمان نگارش دو رمان «روزگار سیاه» و «زیبا»، و با توجه به پیشرفت‌هایی که در زمینه آموزش زنان در طی این سال‌ها رخ می‌دهد، بدیهی است که فقط رفتن به مدرسه نمودی از مدرنیته و پیشرفت آن در بین زنان تلقی نمی‌شود؛ بلکه موضوعاتی که زنان به دنبال یادگیری آن هستند، اهمیت ویژه‌ای دارد. تمام زنانی که در این رمان از آن‌ها نام برده شده (به جز مادر زاوش) باسواد هستند. تحصیلات اغلب آن‌ها بیش

از دیپلم است. بی‌بی شخصیت اصلی داستان، در لندن طراحی لباس و آرایش خوانده است. اولین موضوعی که در مقایسه با دو رمان قبل به آن بر می‌خوریم، تحصیل بی‌بی در خارج از کشور است. موضوع دوم رشته‌ای است که بی‌بی در آن ادامه تحصیل داده است. هر دو مسأله نشان می‌دهد، آموزش موضوعی مهم برای زنان است و برخلاف گذشته، تحصیل زنان امر غیرضروری تلقی نمی‌شود. با پیشرفت جامعه دیگر آموزش ابتدایی مورد توجه نیست بلکه عرصه‌های علمی در سطوح بالا نیز مورد توجه زنان و جامعه است. هنرنیز به عنوان یک رشته آموزشی مورد توجه زنان قرار گرفته است. بی‌بی برای پاسخ به نیازهایی که جامعه مدرن برای زنان ایجاد کرده و همچنین به دلیل علاقه و احساس نیاز روحی، چنین رشته‌ای انتخاب کرده است. به همین دلیل در نامه‌ای به زاوش (رفیق و معشوقش) می‌نویسد، مدتی است احساس می‌کند طراحی لباس و آرایش چاره‌ او نیست و باید نقاشی را امتحان کند. (رک. فرسی، ۱۳۵۳: ۶۲)

۲.۱.۴ حضور زنان در اجتماع

در گفتمان سنتی فعالیت زنان منحصر به خانه و خانواده است. این فعالیت‌ها نیز جزو وظایف زنانه محسوب می‌شود. در واقع شخصیت و هویت زنان با این وظایف تعریف می‌شود. در متون کهن فارسی زن آرمانی و نیکو، مایه عافیت زندگی دانسته می‌شود؛ ولی همین زن هرچه هم که خوب باشد، نباید به او اجازه داد مقام کهنتر خویش را فراموش کند یا از حیطة وظایف خانگی گامی فراتر بگذارد (توکلی، ۱۳۸۲: ۴۷). این نگاه نه تنها بین مردان رواج دارد بلکه خود زنان در جامعه سنتی نیز هویت خویش را اینگونه می‌شناسند. در رمان «زیبا»، زینب که دختری روستایی (و نمونه زن سنتی) است دوست دارد با حسین به شهر برود اما دلیل او برای همراهی، خواسته خودش نیست؛ در واقع زینب هویت خود را با وظایفی که در قبال حسین انجام می‌دهد می‌شناسد. او نگران است که با نرفتنش به شهر چه کسی غذای حسین را آماده خواهد کرد (رک. حجازی، ۱۳۱۲: ۱۷). در «روزگار سیاه» زنان و دختران طبقه پایین اجتماع وظایف منحصر به خانه‌داری را، خود انجام می‌دهند و به جای دختران مرفه، خدمتکاری که جزو جهیزیه دختر است این وظیفه را انجام می‌دهد. در دو رمان بررسی شده زنان پاک‌دامن و عقیف همواره به وظیفه همسری و مادری خود در درون خانه می‌پردازند، اما زنانی که از حصار خانه بیرون رفته‌اند تبدیل به زنانی روسپی و بدکاره شده‌اند. عابدینی یکی از علل توجه نویسندگان رمان‌های اجتماعی

به فواحش را تأثیرپذیری آنان از نویسندگان رمانتیک فرانسوی می‌داند (عابدینی، ۱۳۸۷: ۵۴). موضوع حائز اهمیت دیگر در پرداختن به این زنان، تأثیر ورود مدرنیته بر جامعه سنتی آن زمان است. به گفته آنتونی گیدنز روسپیگری پدیده‌ای مدرن است. در گذشته با تن فروشی و عمل نامشروع برای کسب پول روبرو نبوده‌ایم. (گیدنز، ۱۳۷۶: ۲۱۰) نویسندگان با تأثیر پذیرفتن از فضای فکری سنتی جامعه ایران که هنوز پذیرای حضور اجتماعی زنان نبود، به این پیامد مدرنیته بیش از دیگر ره‌آوردهای آن پرداخته‌اند. نویسنده «روزگار سیاه» با پرداختن به زندگی زنان بدکاره تلاش کرده‌است ارزش انسانی آن‌ها را به مخاطبان متذکر شوند؛ اما روسپیگری را نتیجه بیرون آمدن زنان از حصار امن خانه می‌داند. زیبا در رمان حجازی نیز زنی بدکاره و پر فن و حيله است. او در لحظاتی از کارهای خود پشیمان می‌شود و در مورد گذشته خود صحبت می‌کند. او نیز بیرون رفتن از خانه و رفتن به لاله‌زار، که نمودی از وارد شدن زنان به ساحت اجتماع است، را دلیل افتادن خود در ورطه فساد می‌داند (رک. حجازی، ۱۳۱۲: ۱۹۱). زیبا در لحظات ندامت، زنانی را خوشبخت می‌داند که با تعریف جامعه سنتی از زن همسو هستند. زنانی قانع به نان خشک که با عشق به امور خانه می‌پردازند (رک. همان، ۱۹۱).

در رمان «شب یک شب دو» اغلب زنان، هنرمند و یا متعلق به طبقه بالای اجتماع‌اند و بنابراین با نمودها و اندیشه‌های مدرنیته آشنایی دارند و برای حضورشان در اجتماع مانعی وجود ندارد. حضور زنان در اجتماع تنها منحصر به رفتن به مدرسه و یا گردش کردن در خیابان نیست؛ بلکه این زنان به طور جدی در عرصه‌های اقتصادی و هنری، و در کنار مردان، وارد شده‌اند. به عنوان مثال، آذین، خواهر بی‌بی، تحولی شگرف در کسب و کار پدر خود ایجاد می‌کند. بی‌بی طراح لباس و آرایش است. خانم دبیر افخم کلکسیونر است و عباسه ملوکی صاحب یک گالری هنری است. نویسنده با اینکه فساد اخلاقی زنان هنرمند را تصویر می‌کند اما همچون دو نویسنده مذکور دلیل این فساد را ورود زن به عرصه اجتماع نمی‌داند. این زنان در زیر نقابی از هنر تنها به فکر برآوردن نیازهای غریزی خود هستند. عدم شناخت صحیح از هنر و از بین رفتن معیارهای ارزشی و اخلاقی در بین آن‌ها، از مهمترین عوامل انحطاط است. میزان قبح روابط غیراخلاقی همچون گذشته نیست و شاید جامعه با آن تا حدودی کنار آمده است.

۳.۱.۴ برابری زن و مرد

اندیشه برتری مردان ریشه‌ای عمیق در فرهنگ سنتی دارد. جامعه سنتی مردان و زنان را در مقابل خطای یکسان، به صورت مساوی مجازات نمی‌کند. غیرت، تعصب و هنجارهای ارزشی و اخلاقی جامعه برای زنان بیش از مردان تقید ایجاد می‌کند. دختران و زنان شیئی تلقی می‌شدند متعلق به پدر، همسر، برادر و دیگر اعضای فامیل که در صورت بروز خطایی از سوی آنان در درجه اول مورد مجازات اعضای خانواده خود قرار می‌گرفتند در صورتی که این مجازات‌ها به هیچ وجه برای مردان اعمال نمی‌شد. (ترابی فارسانی، ۱۳۹۷: ۲۱)

مرضیه طهرانی در رمان «روزگار سیاه» زنان را سیاه بخت می‌داند زیرا در مقابل خطای یکسان تنها زن، مورد سرزنش جامعه قرار می‌گیرد و در برابر مفهوم شرافت به زنان سختگیری بیشتری می‌شود. سرافکنندگی، انزوا و تنهایی مصیبت‌هایی است که فقط زنان، در صورت انجام خطا با آن مواجه می‌شوند (رک.خلیلی، ۱۳۰۳: ۸۶). مادر مرضیه نمادی از غلبه فرهنگ مرد سالار و سنتی است. او با اینکه خودش یک زن است اما به دنیا آمدن دختر را مایه ننگ و دردسر می‌داند. (رک.همان، ۱۰۲) دوست صمیمی مرضیه به دلیل اینکه با جوانی به طور نامشروع ارتباط برقرار کرده است به شدت مورد شماتت و تنبیه مادر قرار می‌گیرد. اما وقتی برادر مرضیه، مرتکب فحشاء علنی در اطاق و روی تخت خواب زن خود می‌شود، نه تنها مجازات نمی‌شود بلکه با گستاخی همسر خود را از خانه بیرون می‌کند. (همان، ۱۴۲) راوی در ابتدای رمان «روزگار سیاه» از سرنوشت غمبار دختری حرف می‌زند که در عین پاکی، به فاحشگی بدنام می‌شود و توسط برادرانش به بدترین شکل شکنجه می‌شود. میزان تسلط فرهنگ سنتی مرد سالار به قدری است که دختر با اینکه برای گناه انجام نشده عقوبت شده و در بستر مرگ است اما باز هم برادرانش را محق می‌داند در برابر ناموس این‌گونه متعصب باشند (رک.خلیلی، ۱۳۰۳: ۲۰). در رمان «زیبا» فردی ناشناس به زینب تجاوز می‌کند. زینب در این قضیه گناهکار نیست اما تصمیم می‌گیرد با خودکشی از نگاه شماتت بار دیگران رهایی یابد (رک.حجازی، ۱۳۱۲: ۳۸۵). همه زنان در دو رمان مذکور تحت تأثیر فرهنگ مسلط مردسالار بوده‌اند. آن‌ها زمانی که خواسته‌اند از قید و بند فرهنگ مسلط رهایی پیدا کنند با انجام اولین خطاها از طرف خانواده و جامعه طرد شده‌اند و به بند فحشا و روسپیگری گرفتار آمده‌اند. زیبا در رمان حجازی زنی عامل و زیرک است. اجازه نمی‌دهد مردی برایش تصمیم بگیرد. با رجال سیاسی و افراد با نفوذ و مقتدر سر و

سیر دارد. جنگ و جدال و حادثه او را نمی‌هراساند (رک. همان، ۳۵۹) و (رک. همان، ۳۱۱). او هنجارهای جامعه سنتی و تعریف جامعه از زن فرمانبر پارسا را در هم می‌شکند و آن‌گونه که خود می‌خواهد زندگی می‌کند، اما چون مصداق بارز لکاته و بدکاره است، مسئولیت فاسد شدن حسین، جوان بی‌اراده روستایی که به شهر آمده و در حوزه درس می‌خواند نیز بر عهده او می‌افتد. حسین پس از آشنایی با زیبا از درس و حوزه کناره‌گیری می‌کند و به تدریج در فساد و تباهی غرق می‌شود. زنان دیگری که نقطه مقابل زیبا و شخصیت مثبت داستان هستند، همانند مریم و زینب، نمونه زن سنتی ایرانی‌اند و به برتری بی‌چون و چرای مردان اذعان دارند. مریم با تمام بی‌مهری که همسرش به او روا می‌دارد آرزو دارد همسرش به اندازه یک کنیز به او توجه کند (رک. حجازی، ۱۳۱۲: ۲۳۷). زینب در تمام سال‌های کودکی و نوجوانی طعم کتک‌های حسین را چشیده است و به عنوان سرنوشت خود آن را کاملاً پذیرفته است. عدم اطمینان و امید زینب نسبت به آینده بدون حسین و ترس از دست دادن امنیت زیستی، موجب می‌شود او تمام تحقیرها و سرزنش‌ها را جزء مسلم زندگی خودش بداند. نگرانی زینب هنگام عزیمت حسین به شهر این است که در نبودش، حسین کسی را ندارد که در وقت عصبانیت کتک بزند (رک. حجازی، ۱۳۱۲: ۱۷). شخصیت‌های غیر مستقل، ترسو و منفعل زنان در این دو رمان بازتابی از محدودیت‌های جامعه سنتی و عدم حمایتگری فرهنگ سنتی از زنان است.

در رمان فرسی، مادر زاوش متعلق به طبقه پایین اجتماع و نمونه زن سنتی است. پدر زاوش چندین سال همسر و فرزندان را در سختی و فقر رها می‌کند و دنبال زندگی خود می‌رود. زن سختی زیادی متحمل می‌شود؛ اما وقتی شوهرش برمی‌گردد، به او اعتراضی نمی‌کند (رک. فرسی، ۱۳۵۳: ۱۰۰). مادر زاوش حقوق ضایع شده خود را از همسرش مطالبه نمی‌کند. سکوتش حاکی از رضایتی از سر ناچاری است. در واقع می‌خواهد با فراموش کردن غم تحقیر شدنش، سنگینی بار مسئولیت فرزندان و زندگی را با شوهر تقسیم کند. دیگر زنان در این رمان متعلق به طبقه متوسط و بالای اجتماع‌اند. آنچه از رفتار بی‌بی و دیگر دوستان او بر می‌آید این است که آن‌ها به عزت نفس در برابر مردان رسیده‌اند. استقلال مالی، حضور اجتماعی و آموزش موجب شده است آن‌ها خود را «ضعیفه» ندانند. ترس از دست دادن حامی، ترس از طرد شدن، نداشتن سرپناه و ... که در شخصیت زنان سنتی به وفور یافت می‌شود در وجود این زنان نیست. با وجود این، هنجارهای گذشته به کلی برای این زنان از بین نرفته است. بی‌بی از زاوش می‌خواهد با هم

به طور رسمی ازدواج کنند. زاوش از تعهد فراری است. (فرسی، ۱۳۵۳: ۱۲۰) بی‌بی با ژیرار ازدواج می‌کند و با اینکه با زاوش در ارتباط است سعی می‌کند در ظاهر ویژگی‌های یک همسر مطیع را داشته باشد. بی‌بی در فرهنگی اروپایی بار آمده است؛ اما بخشی از ویژگی‌های زن مغلوب سنتی را با خود دارد. «تو حق داری. من ترسو بودم. من واقعا بچه تمدنی که توش بار اومده بودم نبودم. هی می‌خواستم مخفی کنم. از پدرم می‌ترسیدم. از آذین می‌ترسیدم. از طلعت می‌ترسیدم. حتی از خود تو می‌ترسیدم.» (همان، ۱۴۶)

۲.۴ انسان‌گرایی

تقدیر‌گرایی از مسائل دیرینه‌ای است که در بسیاری از تمدن‌ها مطرح بوده است. این باور که همه وقایع زندگی انسان از پیش تعیین شده است و مقدر هر چه باشد به وقوع خواهد پیوست، نقطه مقابل انسان‌گرایی در فرهنگ مدرن است. انسان مدرن خود را مسئول و حاکم بر سرنوشت خویش می‌داند. در این تفکر، انسان مرکز عالم تلقی می‌شود و خرد او برابر با خرد خداوندی قلمداد می‌گردد. ریاضت جسمی مورد نفرت و توجه لذات جسمانی مطلوب می‌باشد (صانع‌پور، ۱۳۸۹: ۸۸). در جامعه سنتی انسان تقدیرگرا احساس می‌کند هیچ کنترلی بر محیط خود ندارد و بنابراین برای تغییر موقعیتش تلاش نمی‌کند. در این فرهنگ خصوصاً زنان به دلیل ساختار سنتی خانواده و نقش‌های جنسیتی از نظر تاریخی جامعه پذیر شده، برای غلبه بر محدودیت‌های موجود در جامعه تلاش نمی‌کنند (نیازی و شفائی مقدم، ۱۳۹۳: ۱۴۴). زنان روسپی در رمان «روزگار سیاه» جبر تقدیر را مسئول سرنوشت تباه خود می‌دانند. مرضیه خود را مسئول کارهایش نمی‌داند (رک.خلیلی، ۱۳۰۳: ۲۶). او تقدیر‌گرایی را در خانواده و خصوصاً از مادر خود آموخته است. مرضیه وقتی به مادرش اعتراض می‌کند که به چه دلیل او را به اجبار به عقد کسی نااهل درآورده‌اند؟ مادر جواب می‌دهد: «من کجا می‌دانستم؟ قسمت بود و شد. حالا منتظر تقدیر الهی هستیم.» (همان، ۱۴۳) دوست مرضیه هم معتقد است برای خطایی که انجام داده خودش مقصر نیست و در مقابل تقدیر هیچ عقل و تدبیری نمی‌تواند چاره بیندیشد (رک.همان، ۹۶). اقدس سبزه طبیعت را مقصر اصلی روسپی شدن خود می‌داند (همان، ۱۷۸).

شخصیت زیبا در رمان حجازی با زنان «روزگار سیاه» متفاوت است. او برای بدست آوردن آنچه آرزویش را دارد منتظر تقدیر نمی‌ماند. نقشه‌های او گرچه در راهی خلاف

درستی است اما نشان می‌دهد او برخلاف زنان سنتی، خود را حاکم بر سرنوشت خویش می‌داند. لذات جسمانی برای زیبا از هر چیزی با ارزش‌تر است. او صراحتاً بیان می‌کند شیفتگی مردان به خودش، برای او منتهای مطلوب است (حجازی، ۱۳۱۲: ۴۹). او حسین را شماتت می‌کند زیرا قدر خوشی‌های دنیایی را که به او داده است، نمی‌داند (رک. همان، ۶۹). زیبا همانند زنان سنتی منفعل و تقدیرگرا نیست؛ اما کنش‌های او نشان دهنده سطحی بودن مدرنیته در ذهنیت زن ایرانی در جامعه آن زمان است. زنانی که در «روزگار سیاه» به زندگی آن‌ها پرداخته شده همانند زیبا تن فروشی کرده‌اند، اما هر کدام برای انجام کار خود دلیلی می‌آورند و در پایان تقدیر را مقصر می‌دانند. هیچ‌کدام از این زنان به صراحت زیبا به لذت‌خواهی خود اذعان نمی‌کند به همین دلیل نویسنده آن‌ها را شایسته ترحم می‌داند. زیبا ریسمان‌های سنتی، همانند ننگ و آبرو، را پاره کرده است و با پیروی از مدرنیته سطحی و نااندیشیده، آنگونه که خود می‌پسندد زندگی می‌کند.

لذت‌گرایی در رمان «شب یک شب دو» نیز وجود دارد. بی‌بی و زنانی دیگر بر خلاف عرف و شرع جامعه با جنس مخالف ارتباط نامشروع دارند؛ اما این ارتباط برای بدست آوردن پول و نتیجه فقر نیست. لذت‌خواهی و عدم پایبندی به ارزش‌های جامعه سنتی مهمترین دلیل این نوع ارتباط آزادانه است. آزادی مدرنی که با از بین رفتن افق‌های اخلاقی گذشته برای آن‌ها به دست آمده است، از جمله ملالت‌های مدرنیته است که نویسنده در داستان به آن پرداخته است. بر خلاف دو رمان بررسی شده هیچ‌کدام از زنان رمان فرسی به خاطر رفتارهای خود احساس پشیمانی و یا گناه نمی‌کنند. ترس بی‌بی از بر ملا شدن ارتباطش با زاوش تنها به دلیل ترس از افراد خانواده و قضاوت آن‌هاست (فرسی، ۱۳۵۳: ۱۴۶).

۳.۴ فردیت زنان

فردگرایی به معنی احترام به ارزش انسانی، استقلال و آزادی عمل، حرمت امور شخصی و به طور کلی، برتر پنداشتن فرد از جمع و اهمیت قائل شدن برای فرد در برابر جمع است. فردگرایی بخشی از آگاهی جمعی جامعه مدرن است. آگاهی‌ای که خود مجموعه‌ای از ایده‌ها نگرش‌ها، باورها و کردارهایی است که نزد همه اعضای یک جامعه مشترک است و رابطه آن‌ها را با یکدیگر و با جامعه مشخص می‌کند (William & Darity, 2008:465). در

جوامع سنتی مناسبات اجتماعی و جهت‌گیری‌های ارزشی، از پیش تعیین شده و معطوف به جمع‌گرایی است. در این جوامع فردیت زنان جایگاهی ندارد و مهمترین نقش زنان، نقش مادر و همسر است. کسانی که به هر دلیل در این دو نقش ناموفق بودند با عناوینی چون «ترشیده» و «اجاق‌کور» علت وجودی خود را از دست می‌دادند (ترابی فارسانی، ۱۳۹۷: ۱۲). در واقع جامعه سنت‌گرای ما در ادوار تاریخ، عموماً هرگونه تشخیص مستقل را برای فرد (به ویژه برای زن) بر نمی‌تابیده است (احمدی خراسانی، ۱۳۸۲: ۱۱۰). با ظهور مدرنیته فردیت زنان، احساسات و انتخاب‌های آنان اهمیت بیشتری یافت. کاهش نظارت والدین بر فرزندان، اهمیت یافتن تحصیلات زنان و اشتغال آنان، همچنین امکان تصمیم‌گیری‌های فردی برای همسر‌گزینی از پیامدهای ورود مدرنیته به ایران بود. نمونه‌هایی از این پیامد در رمان «روزگار سیاه» به چشم می‌خورد. مرضیه تهرانی و دوستش به مدرسه رفته‌اند و با نشریات آمریکایی آشنا شده‌اند. آن‌ها معتقدند «آن زمان تاریک و عصر مظلم گذشت که پدر و مادر به دختر، شوهر تحمیل کنند. خود دختر باید ببیند و بپذیرد.» (خلیلی، ۱۳۰۳: ۸۸) با این وجود مرضیه نمی‌تواند دیدگاه سنتی خانواده را در مورد تصمیم‌گیری راجع به ازدواجش تغییر دهد. مادر به تبعیت از فرهنگ سنتی به فردیت مرضیه و استقلال شخصیتی او اهمیتی نمی‌دهد. او جسارت مرضیه در اعلام نظر راجع به خواستگارش را وقاحتی می‌داند که نتیجه رفتن به مدرسه است (رک. همان، ۱۳۰). پدر و مادر هاجر در نه سالگی او را به عنوان نوکر و متعه یکی از اشخاص ثروتمند به شهر می‌فرستند. در منزل همسر، فردی دیگر قصد کامجویی از او را دارد. دختر راضی نمی‌شود اما شوهر و مادر شوهرش این مسأله را مهم نمی‌دانند. «دختر جان تو دهاتی هستی و رسم شهر را نمی‌دانی هر چه شوهرت می‌گوید اطاعت کن.» (همان، ۱۷۳) این جملات را مادر شوهر هاجر بیان می‌کند و نشان می‌دهد فردیت زنان خصوصاً زنان متعلق به طبقه پایین اجتماع به هیچ روی اهمیت نداشته است. حتی زنان سنتی برای هم‌جنسان خود، در برابر خواست و اراده غالب مردان، فردیتی قائل نبوده‌اند. اقدس چون فرزند دختر به دنیا آورده، از چشم شوهر می‌افتد. به دنبال رمال و دعا نویس می‌رود اما نتیجه نمی‌بیند. بنابراین از لجاجت شوهر برای خود رفیق برمی‌گزیند (رک. همان، ۱۷۸). این اقدام نشان می‌دهد که اقدس هنجارهای جامعه مرد سالار را نپذیرفته و چون جامعه به او قدرت کافی برای دفاع از خود نمی‌دهد، با رفتاری نابخردانه و تلافی‌جویانه تلاش می‌کند درد نادیده شدن را برای زمانی فراموش کند. در رمان «زیبا» همه زنان، به جز زیبا تابع فرهنگ سنتی حاکم هستند؛

اما زیبا ویژگی مطیع و پارسا بودن را، که از مهمترین مشخصه‌های زن سنتی است، ندارد. نه تنها برای زندگی خود تصمیم می‌گیرد، بلکه در تصمیم‌گیری مردانی که با او در ارتباط هستند اثرگذار است. «ریشم را به میل زیبا کوتاه کردم. ... پیراهن و زیر شلواری فرنگی پوشیدم. ... دیگر مطالعه نمی‌کردم.» (حجازی، ۱۳۱۲: ۳۸) و (رک.همان، ۴۰) گرچه این شخصیت یادآور زنان مکار و حيله‌گر قصه‌های عامیانه است که با ابزار زیبایی، مردان را مطیع امر خودشان می‌کنند؛ اما حسین به دلیل اینکه زیبا را نمادی از مدرنیته و تمدن می‌داند، مطیع او می‌شود. «درد و رنجی را که از حرکات و معتقدات زیبا در خاطرم تولید می‌شد به نادانی و دهاتی بودن خود نسبت می‌دادم ... خیال می‌کردم زن تهرانی که به غایت تربیت و تمدن رسیده ناچار باید اینطور فکر کند...» (همان، ۵۰) زیبا بر خلاف دیگر زنان از خواسته‌های خود حرف می‌زند. «من از عشق که سهل است از جان می‌گذرم و از گردش لاله‌زار و جوراب ابریشمی و عطر کتی دست برنمی‌دارم» (همان، ۴۹) این آرزوها سطحی و کم ارزش هستند اما کنشگری زیبا موجب می‌شود برای رسیدن به خواسته‌هایش، هرچند جسمانی و دنیایی، تلاش کند. او برای فردیت خود اهمیت قائل است و دیگران را مجبور می‌کند به فردیتش احترام بگذارند.

در «شب یک شب دو» عرصه‌هایی که زنان می‌خواهند فردیت خود را در آن به اثبات برسانند متفاوت است. در دو رمان بررسی شده زنان برای انتخاب همسر و یا بیرون رفتن از خانه تلاش می‌کنند استقلال خود را به اثبات برسانند؛ اما در رمان فرسی این موضوعات کاملاً بدیهی هستند و به آن‌ها پرداخته نمی‌شود. بی‌بی به عنوان یک هنرمند، عرصه‌هایی نو و حتی ممنوع را برای ورود دنبال می‌کند تا ریشه‌های سنتی را به طور کامل از خود بگشاید. او با اینکه متأهل است با زاوش در ارتباط است. در رمان فرسی زنان دیگری نیز حضور دارند که با جنس مخالف ارتباطی آزادانه و بی‌قید و بند دارند، از جمله: پوپک، عباسه ملوکی و ته‌مین. بی‌بی ریشه‌های سنتی فرهنگ و تمدنی را که در آن رشد کرده نمی‌پذیرد. «تو درست فکر می‌کنی. ریشه من در تمدنی است که ولنگاری با دستورهای اخلاقی آن نمی‌خواند. اما ضمناً من ولنگارم...» (فرسی، ۱۳۵۳: ۱۶۶) بی‌بی با وجود این تفکر خود را ترسو می‌داند. در خیابان وقتی زنی فاحشه را می‌بیند که اطراف او شلوغ است، آرزو می‌کند کاش جرأت آن زن را داشت (رک.همان، ۴۳). به گفته چارلز تیلور این وجه تاریک فردگرایی است که فرد نسبت به افراد دیگر و جامعه کم توجه می‌شود (تیلور، ۱۳۸۵: ۸۴). در واقع با به عرصه آمدن آزادی مدرن بی‌بی، نقش‌ها و جایگاه‌هایی را که قبلاً جامعه

و فرهنگ سنتی برای او مناسب می‌دانست، نادیده می‌گیرد و بیش از هر چیز خواسته‌های فردی و استقلال نظر خودش برایش اهمیت دارد.

۴.۴ دنیاگرایی

دنیاگرایی با مضامینی دال بر لزوم زدودن دین از عرصه‌های مختلف زندگی اعم از سیاست، آموزش و پرورش، اخلاق و ... یکی از مؤلفه‌های مدرنیته است. در واقع نظام مدرن با ایجاد جذابیت‌های وسیع دنیوی و گسترش تلون در بهره‌مندی از امور دنیایی موجب می‌گردد تا انسان در مسیر دنیاگرایی، از ارزش‌های معنوی و متعالی دست بشوید (خاکی قراملکی، ۱۳۸۲: ۷۹). در رمان حجازی، زیبا نمونه یک زن مدرن معرفی می‌شود. دنیاگرایی افراطی او، که به حذف کامل ارزش‌های دینی از زندگی‌اش منجر شده است، باعث شده او برای به دست آوردن پول و ثروت هرگونه نقشه‌ای به کار ببرد. روسپیگری او نیز نتیجه همین اقدام است. زیبا حاضر است از جان بگذرد اما از جذابیت‌های لاله‌زار و لباس‌های مد روز نمی‌تواند بگذرد. دنیاگرایی او بر حسین نیز تأثیر می‌گذارد. زیبا زندگی طلبگی و دنیای مذهبی حسین را، که تا قبل از آشنایی با زیبا در آن سیر می‌کرد، به هسته هلوی تلخ تشبیه می‌کند (حجازی، ۱۳۱۲: ۵۰) و باعث می‌شود حسین از طلبگی و تحصیل علوم دینی دست بکشد. «بر هر یک از گناهانم عذری تراشید و همه را پسندیده و مشروع کرد.» (همان، ۳۸: ۴۰). در رمان «روزگار سیاه» گرچه همانند «زیبا» با مقوله روسپیگری مواجه هستیم (و تن فروشی برای بدست آوردن پول یکی از جنبه‌های دنیاگرایی است)؛ اما زنان در این رمان هنوز به طور کامل از اندیشه‌های مذهبی دست نسته‌اند. دوست مرضیه تهرانی از جوانی که تلاش می‌کند اغفالش کند، می‌خواهد طبق شرع و عرف ابتدا او را عقد کند (خلیلی، ۱۳۰۳: ۹۶). زنان روسپی منزل عشرت رشتی در شب وفات ائمه کار خود را تعطیل می‌کنند. آن‌ها به تعصب مذهبی خود می‌بالند (رک. همان، ۱۶۶). اقدس، یکی دیگر از این زنان، خود را گناه‌کار می‌داند و به عفو خداوند در قیامت امید دارد (همان، ۱۷۸).

در «شب یک شب دو» روشنفکری سرخوردگی‌های عاطفی خویش را به شکل عصیان بر ضد همه نظام‌های اخلاقی و اجتماعی نشان می‌دهد. در این داستان قضاوت فرسی درباره هنرمندان بدون اغماض و چشم پوشی است، تمام هنرمندانی که در رمان به آنان برمی‌خوریم سردرگم و بلا تکلیف‌اند و فکری ندارند جز رسیدن به حوایج نفسانی

خویش (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۶۴۴). زنان هنرمند نیز تمامیت هستی‌شان در ارضای غرایز خلاصه می‌شود. راوی داستان معتقد است «آدمیزاد و طبیعت هرگز واقعاً کوشش نکرده‌اند استقلال را به زن یاد بدهند. آن چندتا زنی هم که سعی کردند خودشان به خودشان یاد بدهند، به عوض مستقل هرزه از کار درآمدند.» (فرسی، ۱۳۵۳: ۲۳) زنان در ظاهری مدرن و مستقل، به دنبال بهره بردن بی‌قید و بند از دنیا، بدون توجه به ارزش‌های اخلاقی به فساد می‌رسند.

نکته حائز اهمیت دیگر در این مقایسه نام‌گزینی برای شخصیت‌های زن است. نام شخصیت‌های زن سنتی و البته مثبت در رمان «زیبا»، مریم و زینب است. «مریم» و «زینب» نام‌هایی با بافت نمادین هستند که هویتی مثبت، معنوی و بی‌گناه را در ذهن مخاطب تداعی می‌کنند؛ اما «زیبا» و «ملیحه» (نام دیگر زیبا، ملیحه اصفهانی است) هر دو معنایی دال بر زیبایی ظاهری دارند. «بی‌بی»، «پوپک»، «سیما» و «هدیه» نیز از جمله نام‌هایی هستند که بهمن فرسی برای زنان مدرن داستان خود انتخاب کرده است هیچ‌کدام از این نام‌ها تداعی‌کننده هویتی دین‌مدار نیستند.

۵.۴ سنت ستیزی

در فرهنگ‌های سنتی گذشته مورد احترام است و نمادها ارزش دارند زیرا تجربه نسل‌ها را در بر می‌گیرند و تداوم می‌بخشند. (دوران، ۱۳۷۸: ۴) با پیدایش مدرنیته، سنت ستیزی به معنی نفی هرگونه تجربه و تفکر سنتی و رسوم گذشتگان در جوامع مدرن متداول می‌شود. بررسی رمان‌های «روزگار سیاه». «زیبا» نشان می‌دهد، زنان با آنکه به واسطه آموزش و حضور در اجتماع با مظاهر مدرنیته آشنا شده‌اند؛ به دلیل پررنگ بودن فرهنگ سنتی و نوپا بودن اندیشه نوگرایی در جامعه آن زمان به طور کامل در سنت نیستند. همان‌گونه که بررسی شد زیبا برخی از مؤلفه‌های زن مدرن را دارد و بیش از هر چیز ظواهر مدرنیته را می‌پسندد. او ظاهر و رفتار زنان سنتی روستایی را به تمسخر می‌گیرد (رک. حجازی، ۱۳۱۲: ۴۹) اما در لحظات پشیمانی و ندامت آرزو می‌کند کاش شبیه زنی سنتی، خانه‌دار بود، با مژگان خانه را می‌روید و به انتظار آمدن شوهر فقیرش می‌نشست (همان، ۲۵۲). در رمان «روزگار سیاه» مرضیه با تفکر سنتی مادر خود و ازدواج به اجبار مخالفت می‌کند؛ اما این ستیزی نتیجه‌ای در بر ندارد. دوست مرضیه در نامه‌ای که هنگام خودکشی به دوستش نوشته

است از شیوه تربیت سنتی دختران شکایت می‌کند اما او این اعتراض را تنها در نامه و به صورت خصوصی برای دوستش نگاشته است (رک.خلیلی، ۱۳۰۳: ۹۹) زیبا و زنان فاحشه در رمان «روزگار سیاه» بر خلاف عرف و شرع رفتار کرده‌اند. این رفتار گرچه به معنی سنت‌ستیزی است اما هیچ‌کدام از آن‌ها باطناً از اقدام خود خرسند نیستند. جبر تقدیر و شرایط زندگی را مسبب اصلی این تخطی و اعتراض می‌دانند. طرد شدن از خانواده و نداشتن حمایتگر، عدم موفقیت در زندگی زناشویی، فقر و نرسیدن به آرزوها و رویاها از مهمترین علل روسپیگری این زنان است.

در رمان فرسی زنان هنرمند و متعلق به طبقه بالای اجتماع، به دنبال آزادی مدرن، نظام ارزشی گذشته را بی‌اعتبار می‌دانند. بی‌بی تعهدات یک زن به همسرش را زیر پا می‌گذارد. آرزو می‌کند کاش جسارت و جرأت یک فاحشه را داشت. او با طراحی لباس برای زنان روسپی می‌خواهد خودنمایی کند (فرسی، ۱۳۵۳: ۱۳۷)؛ (همان، ۲۳۱). عباسه ملوکی همراه با شوهر و معشوقش وارد مهمانی می‌شود و بدون هیچ خجالتی معشوقش را به دیگران معرفی می‌کند (همان، ۱۱۴). این زنان با بی‌اهمیت جلوه دادن نهاد خانواده و ارزش‌های سنتی در سنتی با سنت بی‌پروا تر عمل می‌کنند.

۶. نتیجه‌گیری

به اعتقاد جامعه‌شناسان پیوندی استوار بین واقعیت‌های اجتماعی و واقعیت‌های ادبی وجود دارد. رمان فارسی خود پیامد مدرنیته است که با بررسی آن به خوبی می‌توان پیامدها و تحولات ناشی از ورود مدرنیته به ایران را مورد کنکاش و بررسی قرار داد. یکی از تأثیرات ورود مدرنیته به جامعه ایران تغییر در شرایط و ذهنیت زن ایرانی است. این تغییر و تحولات در رمان فارسی قابل ردیابی است. آنگونه که در دو رمان «روزگار سیاه» و «زیبا» باز نمود شده است؛ شخصیت‌های زن ایرانی در سال‌های نخستین سده چهاردهم شمسی رویکردی سطحی و ناندیشیده به مدرنیته دارند. نویسندگان رمان‌های مذکور با تأثیر پذیرفتن از فضای فکری سنتی جامعه ایران که هنوز پذیرای حضور اجتماعی زنان نبود، به مواردی همچون بیرون رفتن زنان از خانه، ارتباط مخفیانه با جنس مخالف، به عنوان عوامل مؤثر در گرایش زنان به فحشا می‌پردازند؛ این در حالی است که جامعه‌شناسان تنها یک یا دو عامل را در گرایش زنان به تن‌فروشی مؤثر نمی‌دانند. آنچه نویسندگان با تأثیر از نگاه سنتی

جامعه در این رمان‌ها تصریح کرده‌اند این است که، کسانی که در پیروی از قوانین سنتی سرکش و نافرمان‌اند پایانی جز بیچارگی، روسیاهی و بی‌آبرویی ندارند. آن‌ها با پرداختن به زندگی این زنان و آشفتگی‌ها و بی‌بند و باری‌های اجتماعی در سال‌های پس از مشروطه، قصد دارند تصویری از بیچارگی و فلاکت زنان روسپی ترسیم کنند.

این بررسی نشان می‌دهد در سال‌های آغازین سده چهاردهم شمسی، انفعال زنان در عرصه اجتماع حتی با تسهیل ورود زنان به جامعه تغییر شایانی نکرده‌است. زنانی که تا چندی پیش محصور در خانه و از لحاظ اجتماعی منفعل بوده‌اند با ورود مؤلفه‌های مدرنیته به ایران، با آنکه تا حدی توانسته‌اند از حصار خانه‌ها دور شوند اما اغلب این زنان هنوز منفعل هستند و در عرصه اجتماعی تأثیرگذار نیستند. مظاهر مدرنیته برای تمام زنان قابل دسترس نیست. زنانی که از سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بهره‌ای دارند توانسته‌اند با بخشی از نمودهای مدرنیته به شکلی سطحی و مقطعی آشنا شوند. از آنجا که جامعه سنتی جنس زن را (در مقایسه با مرد) دارای عقل و اندیشه نمی‌داند، زنان حق اظهار نظر و یا انتخاب در مورد موضوعات مهم از جمله ازدواج ندارند. حس تملک نسبت به زن موجب می‌شد تصمیم نهایی و حق انتخاب بر عهده والدین و عموماً پدر خانواده باشد. دخترانی که به واسطه تحصیل و یا ارتباط‌های اجتماعی با اندیشه‌های نوین آشنا شده‌اند خود را شایسته حق انتخاب همسر می‌دانند؛ اما در بیشتر موارد تفاوت اندیشه دختران با والدین در موضوع ازدواج به کشمکش و جدل تبدیل می‌شود.

در این دو رمان، لذت‌گرایی و دنیاگرایی به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار در گرایش زنان به رفتارهای ناهنجار اجتماعی نشان داده شده است، اما این زنان در لحظاتی، از رفتارهای لذت‌گرایانه خود ابراز ندامت و شرمندگی می‌کنند. این مسأله نشان می‌دهد انسان‌گرایی و لذت‌گرایی مدرن، گرچه موجب تحولاتی در رفتارهای اجتماعی زنان شده است اما این تحول نتوانسته است به طور کلی ذهن آنان را از تفکرات وابسته به سنت رها کند. پشیمانی و ندامت این زنان حاصل مقایسه وضعیت خود با تعریف زن سنتی است. آن‌ها که خود را روز به روز دورتر از این تعریف می‌بینند و به حال خود افسوس می‌خورند.

نقطه مقابل تفکر خردگرایانه مدرن، تأکید بر وجه تقدس امور مذهبی و آمیختن آن با خرافات مجعول است که در بین زنان سنتی دو رمان «زیبا» و «روزگار سیاه» می‌توان

مواردی را مشاهده کرد. این زنان نسبت به تحولات صورت گرفته در اجتماع و تغییرات فکری به وجود آمده مقاومت می‌کنند. یکی از دلایل این مقاومت این است که زنان سنتی قرن‌های متمادی در حصارهای بلند سنت، با عقاید مذهبی و مفاهیم ماورای طبیعی که بسیاری از آن‌ها با خرافات آمیخته شده سرگرم شده‌اند. حال با ورود مدرنیته و تغییرات به وجود آمده آن‌ها همچنان به عادات مألوف خود می‌پردازند. شرکت در مراسم عزاداری مذهبی برای برخی از این زنان بیش از یک تکلیف مذهبی و در حقیقت نوعی سرگرمی محسوب می‌شود. همچنین بی‌اعتمادی عمومی به زنان و ایجاد حس حقارت در آنان موجب می‌گردد آن‌ها راهی به جز پناه بردن به جهان جادو، فال، خرافه و دعانویسی نداشته باشند.

در این دو رمان دختران مدرسه رفته نیز (با تأثیر از تفکر سنتی مرسوم) وقایع را جبر تقدیر می‌دانند. ورود مدرنیته به جامعه موجب شده آن‌ها با برخی حقوق خود آشنایی پیدا کنند و در مورد ظلمی که جامعه مردسالار بدان‌ها روا می‌دارد صحبت کنند اما با تکیه بر همان تفکر تقدیر گرا امکان تدبیر و تغییر شرایط را غیر ممکن می‌دانند.

با گذشت نزدیک به پنجاه سال از زمان نگارش دو رمان مذکور، تغییرات زیادی در وضعیت زن ایرانی به وجود می‌آید. بهمن فرسی در «شب یک، شب دو» نشان می‌دهد که بعد از گذشت چندین دهه، در بین طبقات متوسط و بالای اجتماع، حضور اجتماعی زنان پذیرفته شده است و آموزش زنان به عنوان امر بدیهی پی گرفته می‌شود. حضور در دانشگاه، تحصیل در خارج از کشور و رشته‌های تحصیلی که زنان به آن روی آورده‌اند، موضوع قابل توجهی است که در این رمان با آن مواجه هستیم. زنان با شناخت بیش از پیش خود و نیازهای روحی و روانی‌شان، نیازهای زنان در جهان مدرن و تناقض‌ها و اشکالات تعریف جهان سنتی از زن، در انتخاب آنچه می‌خواهند بیاموزند بیشتر تأمل می‌کنند. استقلال مالی، حضور اجتماعی و آموزش موجب شده است ترس‌های مرسوم بین زنان سنتی همچون ترس از دست‌دادن حامی، ترس از طرد شدن، نداشتن سرپناه و ... در وجود زنان مدرن این رمان نباشد. با وجود این، نمی‌توان ادعا کرد این زنان نسبت به هنجارهای جامعه سنتی به کلی بی‌اعتنا هستند. تغییر دیدگاه‌ها نسبت به زن و جایگاه او در رابطه زناشویی و همچنین شکل‌گیری هویت زن مدرن و باز تعریف مفهوم زن موجب شده است حق انتخاب همسر برای زنان بیش از پیش محترم شمرده شود. حضور زنان در

شغل‌های جدید و تا حدی نامأنوس، نشان دهنده رشد اعتماد به نفس در بین این زنان و افزایش قدرت و توانایی آن‌ها در اداره امور اقتصادی است. پرداختن به ظاهر و توجه به نوع پوشش گرچه در دو رمان قبل نیز مشهود بود اما آنچه در رمان فرسی نشان داده می‌شود حکایت از رواج نگاه تخصصی و آکادمیک به ظاهرآرایی و پوشش و همچنین ارتباط نوع پوشش با هویت فردی و اجتماعی دارد.

موضوع قابل تأمل دیگر در این رمان، فردگرایی افراطی ناشی از رواج تفکر مدرن در بین قشر روشنفکر و هنرمند است. این مسأله منجر به کم رنگ شدن نظام‌های اخلاقی و ارزشی در بین زنان مدرن شده است. تغییر موضع زنان نسبت به فحشا ناشی از همین امر است. این وجه تاریک فردگرایی و لذت‌گرایی مدرنیته موجب شده در رمان «شب یک شب دو» پدیده فحشا به همان قباحت و زشتی که در رمان «زیبا» و «روزگار سیاه» نمایانده می‌شود، نباشد. زنانی که در «شب یک شب دو» با جنس مخالف ارتباط نامشروع دارند به این مسأله به عنوان یک خطای اخلاقی نمی‌نگرند. خواسته‌های جسمانی مهم‌ترین مسأله در تن دادن به این ارتباط است. رواج آزادی مدرن در بین طبقه مرفه باعث شده زنان با بی‌اهمیت جلوه دادن نهاد خانواده، در ستیز با سنت بی‌پروا تر عمل کنند.

پی‌نوشت

۱. حاجی حیدری در این کتاب (با عنوان «آنتونی گیدنز - مدرنیته. زمان. فضا») به تشریح موضوع مدرنیته از دیدگاه گیدنز می‌پردازد.

کتاب‌نامه

آزاد ارمکی، تقی؛ مدرنیته‌ی ایرانی؛ روشنفکران و پارادایم فکری عقب ماندگی در ایران؛ تهران: دفتر مطالعاتی - انتشاراتی اجتماع، ۱۳۸۰.

آزاد ارمکی، تقی و شهرام پرستش؛ «ادبیات داستانی و سرنوشت جامعه شناسی در ایران»؛ نامه علوم اجتماعی؛ ۱۳۸۳؛ (۱۱) ۲۳.

آفاری، زنت؛ انقلاب مشروطه ایران ۱۹۰۶-۱۹۱۱؛ ترجمه رضا رضایی؛ چاپ سوم؛ تهران: بیستون؛ ۱۳۸۵.

احمدی خراسانی، نوشین؛ زنان زیر سایه‌ی پدرخوانده؛ چاپ پنجم؛ تهران: توسعه؛ ۱۳۸۲.

بررسی سیر تحول ذهنیت زن ایرانی ... (نیکو حقیقت‌جو و دیگران) ۲۸۹

اردستانی رستمی، حمید رضا؛ «تقابل سنت و مدرنیته در داستان هوس باز صادق هدایت»؛ همایش ادبیات فارسی معاصر؛ ایرانشهر دانشگاه ولایت؛ ۱۳۹۵.

ارشاد، فرهنگ؛ کندوکاوی در جامعه شناسی ادبیات؛ تهران: آگه؛ ۱۳۹۱.

اکبری معلم، علی؛ «واکنش روشنفکران ایرانی در مواجهه با فرهنگ غربی»؛ رواق اندیشه؛ ۱۳۸۲؛ (۹): ۶۹-۸۴

پیرسون، کریستوفر؛ معنای مدرنیته (گفتگو با آنتونی گیدنز)؛ ترجمه علی اصغر سعیدی؛ تهران: کویر؛ ۱۳۸۰.

ترابی فارسانی، سهیلا؛ زن ایرانی در گذار سنت به مدرن؛ تهران: نیلوفر؛ ۱۳۹۷.

توکلی، نیره؛ «فرهنگ و هویت جنسیتی با نگاهی بر ادبیات ایران»؛ نامه انسان‌شناسی؛ ۱۳۸۲؛ (۳): ۳۱-۷۰.

تیلور، چارلز؛ «سه ملالت مدرنیته»؛ ترجمه حیدر شادی؛ علامه؛ ۱۳۸۵؛ (۱۲): ۸۱-۹۲.

حاجی حیدری، حامد؛ آنتونی گیدنز - مدرنیته. زمان. فضا؛ تهران: اختران؛ ۱۳۸۸.

حجازی، محمد؛ زیبا؛ تهران: ابن سینا؛ ۱۳۴۰.

حیدری، الهه؛ حیدر، فاطمه؛ حواسی، محمدرضا. «بررسی چالش‌های سنت و مدرنیته در رمان پرنده من نوشته فریبا وفی»، دومین کنفرانس بین‌المللی ادبیات و زبان‌شناسی. تهران، انجمن هم‌اندیشان مبتکر رادمان؛ ۱۳۹۲.

خاکی قراملکی، محمدرضا؛ «نظام مدرنیته، دنیاگرایی و مولفه محوری آن»؛ رواق اندیشه؛ ۱۳۸۲؛ (۲۷): ۷۵-۹۶.

خلیلی، عباس؛ روزگار سیاه. تهران: اقدام؛ ۱۳۰۳.

درویش‌پور، مهرداد؛ «طرحی از زن ایرانی در برزخ سنت و مدرنیته»؛ بازتاب اندیشه؛ ۱۳۷۹؛ (۶): ۶۰-۶۳.

دوران، احمد؛ «نگاه گیدنز به مدرنیته»؛ کتاب ماه علوم اجتماعی؛ ۱۳۷۸؛ ۳-۷.

صادقی، فاطمه؛ جنسیت، ناسیونالیسم و تجدید در ایران (دوره‌ی پهلوی اول)؛ تهران: قصیده سرا؛ ۱۳۸۴.

صانع‌پور، مریم؛ «انسان‌گرایی مدرنیته و مبانی اسطوره‌ای آن»؛ غرب‌شناسی بنیادی؛ ۱۳۸۹؛ (۱): ۸۷-۱۱۶.

صفری، جهانگیر و همکاران؛ «مدرنیته و ساختار سنتی خانواده با تکیه بر رمان شوهر آهو خانم»؛ زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه خوارزمی)؛ ۱۳۹۶؛ (۲۷): ۲۱۷-۲۴۰.

غروی‌ان، محسن؛ «زن در کشاکش سنت و مدرنیته»؛ مطالعات راهبردی زنان؛ ۱۳۸۰؛ (۱۲): ۹۶-۱۱۷.

- فرسی، بهمن؛. شب یک شب دو؛ تهران: سازمان چاپ و پخش پنجاه و یک؛ ۱۳۵۳.
- فوران، جان؛ مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا ساله‌های پس از انقلاب اسلامی؛ ترجمه احمد تدین؛ تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا؛ ۱۳۷۷.
- قاسم‌زاده، رضا؛ فرضی، حمیدرضا؛ دهقان، علی؛ «چالش سنت و مدرنیته در رمان اهل غرق منیرو روانی پور»؛ زبان و ادب فارسی؛ ۱۳۹۶؛ (۷۰): ۲۳۵-۱۸۱-۲۰۳.
- قنبرلو، عبدالله؛ «چشم اندازی بر تعامل علم و دین در علوم انسانی مدرن»؛ پژوهش‌های علم و دین؛ ۱۳۹۰؛ (۳): ۵۶-۳۳.
- کار، مهرانگیز؛ زن، مشارکت سیاسی، موانع و امکانات. تهران: روشنگران و مطالعات زنان؛ ۱۳۷۹.
- گنجی، اکبر؛ «سنت و مدرنیته»؛ بازتاب اندیشه؛ ۱۳۸۲؛ (۳۸): ۱۱۲-۱۱۸.
- گیدنز، آنتونی؛ جامعه شناسی؛ ترجمه منوچهر صبوری؛ تهران: نی؛ ۱۳۷۶.
- گیدنز، آنتونی؛ پیامدهای مدرنیته؛ ترجمه محسن ثلاثی؛ تهران: مرکز؛ ۱۳۷۷.
- گیدنز، آنتونی؛ تجدد و تشخیص؛ ترجمه ناصر موفقیان؛ چاپ پنجم؛ تهران: نی؛ ۱۳۷۸.
- میرعابدینی، حسن؛ صد سال داستان نویسی ایران؛ چاپ پنجم؛ جلد اول و دوم؛ تهران: چشمه؛ ۱۳۸۷.
- نصرتی‌نژاد، فرهاد؛ «مدرنیسم ایرانی و عقلانیت خود مدار: تبیینی برای آسیب‌های اجتماعی»؛ مسائل اجتماعی ایران؛ ۱۳۹۶؛ (۲): ۱۷۵-۱۹۳.
- نیازی، محسن؛ شفائی مقدم، الهام؛ «بررسی عوامل مؤثر بر تقدیرگرایی زنان»؛ جامعه پژوهی فرهنگی؛ ۱۳۹۳؛ (۱): ۱۲۳-۱۴۷.
- نیکخواه قمصری، نرگس؛ تحول نگرش نسبت به زن و تأثیر آن در انقلاب اسلامی؛ تهران: پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی؛ ۱۳۸۴.
- واترز، مالکوم؛ جامعه سنتی و جامعه مدرن؛ ترجمه منصور انصاری؛ تهران: نقش جهان؛ ۱۳۸۱.
- هاشم‌زهی، نوروژ؛ شرایط اجتماعی و پارادایم‌های روشنفکری در آستانه دو انقلاب ایران: انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی؛ تهران: مؤسسه چاپ و نشر عروج؛ ۱۳۸۶.